

Світлана Соколова

УДК 811.161.1/2:[36+37]

Відображення аспектуальної парадигми дієслова у словниках різних типів

У статті обговорено поняття аспектуальної парадигми як фрагмента словотвірної парадигми базового (непохідного в межах дієслова) дієслова, який формують члени її дієслівного блоку. Зазначено, що всі члени аспектуальної парадигми належать до певного роду дієслівної дії і можуть вказувати на початок, завершення, обмеження в часі або одноразовий прояв дії, яку називає базове дієслово. Різні типи словників мають бути зорієнтовані на певні правила подання членів аспектуальної парадигми – похідних дієслів з аспектуально маркованими значеннями. Для загальномовного тлумачного словника достатньо фіксувати видові пари (суфіксальні, префіксальні, суплетивні) і широко використовувати стандартні формули тлумачення дієслів, що належать до певного роду дієслівної дії. У тлумаченні фразеологізмів аспектуальні модифікації дієслів слід послідовно розглядати як варіанти фразеологізмів. У словниках навчального типу доцільне якнайширше представлення аспектуальних парадигм базових дієслів.

Ключові слова: видова пара, рід дієслівної дії, аспектуальна парадигма, тлумачний словник, фразеологічний словник, навчальний словник.

Всеохопність категорії виду в слов'янських мовах, серед них і української, полягає в тому, що жодне дієслово в них не може існувати поза видом (принаймні формально). Натомість до видових пар – дієслів ДВ (доконаного виду) і НДВ (недоконаного виду) з тотожним лексичним значенням – входить лише частина дієслівної лексики, а для багатозначних одиниць парність фіксують не на рівні лексеми загалом, а для кожного значення окремо [1: 32–35; 5: 51]. Проблему сутності видового протиставлення, а разом з нею і практичних критеріїв встановлення видової парності обговорюють дотепер [див. огляд: 5: 46–66], найвідомішим є так званий «критерій Маслова», за яким «можливість перетворення певного дієслова ДВ у те чи те дієслово НДВ у разі переведення повідомлення в площину історичного теперішнього може бути надійною ознакою справжньої парності таких дієслів, а неможливість – ознакою того, що ці два дієслова не утворюють видової пари» [2: 77]. Цікаво, що приклад, який автор наводить як такий, що ілюструє теоретичну (семантичну) можливість видової пари за морфологічної перешкоди (рос. *очнуться* – тільки ДВ) і наявності синонімічної пари словосполучень (*прийти в чувство* – *приходить в чувство*),

в українській мові демонструє класичну парність (*опритомнити – опритомнювати*).

Сучасні слов'янські тлумачні і перекладні словники зазвичай фіксують видову парність, насамперед суфіксального типу, але по-різному підходять до відображення парних за видом дієслів, обираючи за основну форму або НДВ, або ДВ і подаючи відсилання на неї при іншій. Українська лексикографічна традиція зазвичай надає перевагу першому типу, за якого основною вважають форму вторинного НДВ, яку й тлумачать. У разі незбіжності видової парності різних значень лексеми вдаються до позначок «тільки ДВ» або «тільки НДВ» при відповідних лексико-семантичних варіантах (ЛСВ).

За такого підходу словникова стаття часом розпадається на дві частини – ЛСВ з позначкою *тільки недок.*, мотивовані безпосередньо безпрефіксним дієсловом (*співати – виспівувати, танцювати – витанцюовувати* і под.), що мають значення виконання дії з особливою інтенсивністю і належать до відповідного роду дієслівної дії (РДД) дієслів НДВ, і ЛСВ з позначкою *тільки док.*, що мають спеціальнорезультативне значення (*виспівати – б. Розм. Добути співами; витанцюовувати – 4. Заст. Танцюючи, добути що-небудь. 5. Заст. Перемогти в танці майстерністю*) (СУМ I: 497, 507). Інколи дієслово ДВ взагалі не потрапляє до словника, хоч і представлено в текстах. Пор.: *накрапати* і рідше *накрапувати*, недок. 1. Падати рідкими краплями (про дощ). 2. Рідко. Те саме, що **капати 1** (СУМ V: 110). Відсутнє дієслово у формі ДВ і в Додатковому томі (СУМД). Пор. у текстах: *Врешті, їй **накрапали** якихось ліків на воду і вклали до рук склянку* (Наталія Гурницька); ***Накрапала** в склянку валер'янки, налила води й змусила дівчину випити* (Микола Руденко).

Видові пари префіксального типу та суплетивні словники або не фіксують зовсім (*учити₁ – навчити, учити₅ – вивчити, говорити – сказати, готувати – приготувати, готувати – підготувати, робити – зробити, в'янути – зів'янути, зов'янути, зів'яти, зов'яти* і под.), або вказують на співвідносність з базовим дієсловом лише префіксального утворення і тлумачать його за формулою «ДВ до ...» (*зварити 1 – док. до варити 1*) (СУМ III: 461), *написати – док. до писати* (СУМ V: 144), префіксальний відповідник із суто видовим значенням при базовому дієслові подають значно рідше, наприклад, у словнику за ред. В. В. Жайворонка (СУМ-2012). Порівняння словникових тлумачень відповідних ЛСВ дієслів НДВ і ДВ (табл. 1) свідчить, що вони або тотожні, або дуже близькі, а ключові дієслова в тлумаченнях нерідко утворюють класичну видову пару суфіксального типу. Інколи дієслова первинного і вторинного НДВ використано для взаємного тлумачення (*готувати 3 = приготовляти 2а*).

Можливість дієслова мати видову пару або не мати її закладена в його дієслові, яка також визначає можливість або неможливість мати спів-

відносні одиниці зі значенням різних РДД, у зв'язку з чим було запропоновано поняття аспектуальної парадигми (АП) базового (непохідного в межах дієслова) дієслова як фрагмента словотвірної парадигми, що його формують члени її дієслівного блоку [4; 5: 114], тобто АП дієслова утворюють похідні дієслова першого ступеня похідності, які відрізняються від нього аспектуальним значенням. В АП базового дієслова наочно виявляються його семантичні особливості, які зумовлюють здатність основимотиватора поєднуватися з певними афіксами як носіями аспектуальної семантики [5: 129].

Таблиця 1. Видові пари префіксального типу та суплетивні

НДВ	ДВ
Учити (вчити) ⁹ – 1. Передавати кому-небудь які-небудь знання, навички; навчати. <i>Заробила Чи то позичила вдова Півкопи тую на буквар. Сама б учила [сина], так не знала ж Вона письма того. Взяла Та в школу хлопця одвела</i> (Тарас Шевченко).	Навчити (научити) – 1. Передати кому-небудь знання, уміння, досвід. <i>Приказуючи щедрівку, якої недавно навчила його матуся, малий дивився на скриню, і йому уявлялося, що ось зараз підніметься віко і звідти вийде Щедрик</i> (Василь Шкляр).
Учити (вчити) – 5. Засвоювати, опанувати, намагатися запам'ятати; вивчати. <i>Трудно було [Максимові] зачувати ази та буки. Та що робити? — вчив</i> (Панас Мирний); <i>Вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою</i> (Леся Українка).	Вивчити – 2. Учачи, запам'ятати, засвоїти. <i>Шевченкового «Кобзаря» [І. Франко] вивчив напам'ять</i> (Михайло Коцюбинський).
Говорити – 2. Усно висловлювати думки, погляди; розповідати про що-небудь. <i>Товариш говорив щось нервово</i> (Михайло Коцюбинський).	Сказати – 1. Передати словами думки, почуття тощо; висловитися, повідомити усно що-небудь; промовити. <i>Нащо мені женитися?.. Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть, Голодний і голий</i> (Тарас Шевченко).
Готувати – 3. Варити, приготувляти їжу; куховарити <i>Почала я готувати снідання, а черниця за мною у комору, пиона одміряє у глечик, одсипає муки у миску, сметани у полумисок</i> (Марко Вовчок).	Приготувати, приготувити 2а (приготувляти – НДВ). – Готувати їжу, питво. <i>Гордеев і тут виручив: приготував з баранячої печінки чудовий паштет і кілька салатів та форимаків</i> (Зінаїда Тулуб).

Дієслово НДВ зазвичай називає дію в процесі її перебігу (див. схему), а аспектуальна семантика дієслів ДВ сконцентрована навколо основних фаз дії – її початку або завершення – або поєднує в собі обидві фази і вказує на обмежену тривалість дії чи її одноразовий прояв. Похідні, що вказують на завершення дії, можуть бути обтяжені додатковим лексичним

⁹ Усі тлумачення наведено за СУМом.

значенням (інтенсивності, специфічного результату і под.) і відповідно належати до одного зі спеціальнорезультативних РДД або лише вказувати на результат, закладений у значенні основи-мотиватора (*писати* – *написати* книгу), і фактично утворювати видову пару з базовим дієсловом.

Структура аспектуальної парадигми

	Обмеженість часовим проміжком: <i>походіти, попоходіти, проходіти</i>	
Початок дії: <i>заходіти</i> <i>розходітися</i>	Процес: <i>ходіти</i> (походжати, розходжувати₃)	Результат, ускладнений додатковим значенням: <i>віходити, відходіти, доходити, доходитися, находіти, находітися, обходити, переходіти, розходіти</i>
	Однократна дія: <i>сходіти, проходітися</i>	

Так, дієслово *ходити* (табл. 2) у першому значенні – «ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі, протягом певного часу; протилежне стояти (про істоту)» – формально співвідносне з 18-ма дериватами, що представляють 22 ЛСВ префіксальних і префіксально-суфіксальних дієслів. Значення «бути вагітною, чекати дитину (про жінку)» співвідносне лише з трьома (*відходити, переходити, проходити*), а значення «робити певний хід у якійсь грі» – з двома (*переходити, походити*), нових афіксів при цьому не залучено.

Таблиця 2. Аспектуальні парадигми окремих значень дієслова *ходити*

1. Про істоту [= ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі, протягом певного часу; протилежне стояти]	<i>Виходити (2 зн.), відходити, доходити, доходитися, сходити (2 зн.), заходити (2 зн.), находити (2 зн.), находітися, обходити, переходити, походити, попоходити, проходити (2 зн.), проходітися, розходити, розходітися</i>
7Г) розм. (про жінку) [= бути вагітною, чекати дитину]	<i>відходити, переходити, проходити</i>
12. [= робити певний хід у якійсь грі]	<i>переходити, походити</i>

АП вторинних значень дієслова, з одного боку, зумовлені їх належністю до нових лексико-семантичних груп, а з іншого – формально не можуть виходити за межі АП основного значення.

Можливість дієслова в кожному зі значень співвідноситися з власним набором афіксальних похідних – дієслів зі значеннями РДД, тобто мати власну АП – його важлива лексико-граматична характеристика, що ілюструє системні відношення в лексиці, натомість її майже не фіксують словники, точніше, ця інформація нерідко міститься у тлумаченні похідних, але відсутня у твірних. Пор.: *забити*: 10. – тільки док., неперех. Почати *бити* (у 1, 5, 6, 9, 10 знач.). ... 11. перех. док. до *бити* 8, 14 (СУМ III: 18); *дописувати*, недок., *дописати*, док. – 1. Закінчувати *писати*; *писати* до якої-небудь межі. 2. *Писати* додатково до чого-небудь; додавати до написаного раніш (СУМ II: 370); *докричатися*, док., розм. – 1. Довго *кричачи*, домогтися того, щоб хто-небудь почув, відгукнувся; докликатися (СУМ II: 390).

Дотримання вузького підходу до видової парності виправдане для звичайного тлумачного словника, але в будь-яких словниках, орієнтованих на регулювання практичного вживання мовних одиниць (словник керування / сполучуваності, словник активного типу, словник міжмовних лексичних паралелей, навчальний словник для інофонів, інші навчальні словники), інформація про склад АП базового дієслова стає вкрай актуальною, а питання «чистоти» семантичних відношень між одиницями, які потрактовано як видову пару, навпаки деактуалізовано. Саме такий підхід до фіксування співвідносних за видом дієслів застосовано, наприклад, у Словнику дієслівного керування (СДК) Л. М. Колібаби і В. М. Фурси.

Укладаючи власний словник міжмовних семантичних асиметризмів [6], ми дійшли висновку, що для досягнення основної мети словника – висвітлення специфіки українського слововживання порівняно з російською мовою – доцільно наводити в ньому не лише видові пари всіх типів (суфіксальні, префіксальні, суплетивні), але й ширше коло префіксальних дериватів базового дієслова, які яскраво ілюструють специфіку окремих значень багатозначної дієслівної лексеми, та, за наявності, деривати із суфіксом *-ну-* зі значенням однократності. Додатковим аргументом на користь такого підходу служить також той факт, що міжмовна асиметрія нерідко проявляється й тим, що в різних мовах видова парність (і аспектуальні значення загалом) виражається в різний спосіб – суфіксальній видовій парі в одній мові може відповідати префіксальна або суплетивна в іншій, до того ж відповідником дієслова однієї мови в іншій може бути словосполучення. Ще яскравіше національна самобутність може виявлятися через конкретну реалізацію АП (табл. 3, 4), оскільки навіть те саме аспектуальне значення в різних мовах можуть передавати національно специфічні афікси. Широке залучення синонімів у словнику перекладного типу сприяє збільшенню ча-

стоти таких випадків і звертає увагу на можливість вираження того самого аспектуального значення в різний спосіб.

Таблиця 3. Словникова стаття дієслова *лгати*

ЛГАТЬ, НСВ	
1. (СВ: солга́ть). ‘Говорить ложь; обманувать’. Нагло лгати. Лгал ей всегда.	Разг. БРЕХА́ТИ , НСВ / ЗБРЕХА́ТИ , СВ. <i>Він, цей Ілько, таки не брехав, що має у сховку оружжя, але хто б міг подумати, що воно ще й само уміє стріляти</i> (Василь Шкляр); – <i>Зважмо, – каже він, очевидячки, наслідуючи старшому товаришу, – зважмо, що, коли хитромудрий наш господар збрехав уперше, то міг збрехати і вдруге.</i> (Марина Соколян).
2. (СВ: налга́ть, оболга́ть). ‘Клеветать’. Лгал на него в письмах.	ЗВОДИТИ НА́КЛЕП , ОББРІХУВАТИ , НСВ / ЗВЕ́СТИ НА́КЛЕП , ОББРЕХА́ТИ СВ. <i>Жертва добре продуманого злочину, якою насправді є громадянин Воронов, навмисне зводить наклеп на себе, щоб приховати справжні мотиви дії підозрюваної Ковальчук</i> (Марія Матіос); <i>Совісті не маєш, оббріхувати дарма бідну дівчину, та ще сироту!</i> (Михайло Старицький); – <i>Брехня, – нареши ти оговтався Грицько, – чиста брехня, хтось хоче звести наклеп на Даниловича</i> (Ростислав Самбук); – <i>Модельєр нахабно і підло оббрехав твою порядну дружину</i> (Люко Дашвар / Ірина Чернова); <i>Родина знає, котрий «добрий» чоловік набрехав на діда</i> (Марія Матіос).

Порівняння перекладів українською мовою першого і другого значень рос. дієслова *лгати* (табл. 3) засвідчує, що в першому значенні спостерігаємо повну відповідність засобів вираження значень НДВ (базове дієслово) і ДВ (префіксальне похідне, етимологічно споріднені префікси), а в другому значенні базовому дієслову рос. мови (*лгати*) відповідають словосполучення (*зводити наклеп*) та вторинний імперфектив (*оббріхувати*); у ДВ рос. мова використовує префіксацію (*налгати, оболгати*) з неможливістю подальшої імперфективації, а в українській маємо класичні видові пари суфіксального типу, зокрема й на рівні словосполучення (*звести / зводити наклеп*).

Таблиця 4. Словникові статті омонімів *мешать I* і *мешать II*

МЕША́ТЬ I, НСВ / ПОМЕША́ТЬ, СВ	
‘Быть, являться помехой, препятствием в чём-л.’ <i>Мешать работать. Мешать родителям. Движению вперед мешал ве-</i>	ЗАВАЖА́ТИ , СТАВА́ТИ НА ЗАВА́ДІ , ПЕРЕШКО́ДЖА́ТИ , ЗАШКО́ДЖУВАТИ , НСВ / ЗАВА́ДИТИ , СТА́ТИ НА ЗАВА́ДІ , ПЕРЕШКО́ДИТИ , ЗАШКО́ДИТИ , СВ. <i>всюди розгардіяш, багато робітників незнайомих, якщо когось із свого екіпажу коли й заглядиш, то всі спішать, відмахуються, таке враження, що кожному ти за-</i>

<p><i>тер. Старатися нікому не мешать. Не мешай.</i></p>	<p><i>важаси, ти між ними ніби зайвий (Олесь Гончар); Боротьба з потом стала явищем нормальним, як дихання, й вже не перешкоджала щось робити, думати, мати добрий гумор (Іван Багряний); Якщо ми не зможемо стати цим злочинцям на заваді, то повинні хоча б знати, що вони роблять (Іван Білик); У преамбулі хартії чітко зазначено, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх» («Дзеркало тижня»); І хоч плавнева лелека не одних лелечат висиділа в тому бутафорському риштованні, Лободі це не дошкуляє і службовим справам його ніскільки не зашкодило: скоріше навпаки (Олесь Гончар); Писатимуть, що раптові дощі завадили їхнім танкам вчасно взяти Умань, Білу Церкву, але ми знатимем, що не про дощі то йтиметься, то буде сказано про тебе (Олесь Гончар); Однак лінощі і постійна зайнятість жіноцтвом перешкодили мені це зробити (Юрій Андрухович).</i></p>
<p><i>Не мешало бы кому-л. извиниться (следовало бы, надо бы).</i></p>	<p><i>Це, безперечно, була явна контрреволюція, і не завадило б на автора напису створити нове таборове діло, але як ти його знайдеши серед маси потайних людей? (Борис Антоненко-Давидович).</i></p>
<p>МЕШАТЬ II, НСВ</p>	
<p>1. (СВ: перемешать, помешать, размешать). ‘Переворачивать, взбалтывать круговыми движениями, делая однородным’. Мешать ложкой кашу.</p>	<p>МІШАТИ, ПЕРЕМІШУВАТИ, РОЗМІШУВАТИ, КОЛОТИТИ, НСВ / ПЕРЕМІШАТИ, ПОМІШАТИ, РОЗМІШАТИ, РОЗКОЛОТИТИ, СВ. <i>Килина <...> витерши руки об поли, взяла з лави велику, як лопата, дерев'яну ложку - полоник – і почала мішати в казані, з якого клубками виходила пара (Володимир Винниченко); І щоб закип'ятити воду в астроплані – треба було б весь час енергійно перемішувати воду в чайнику, ані на хвилинку не спиняючись (Володимир Владко); я вхопився за чашку, вхопився за ложечку, став колоти-ти брунатний паруючий напій, так ніби міг вибвтати звідти вирішення заданого несподіванкою завдання (Павло Загребельний); Софія забігла в хату помішати борщ (Марина Гримич); він <...> долив туди [в казанок] з фляги води, покритив кистець, старанно розколотив усе це й аж тоді запропонував Богданові: – Діставай ложку і за діло! (Олесь Гончар).</i></p>
<p>2. (СВ: смешать, перемешать). ‘Соединять в одно что-л. разнородное; перемешивая, передвигая располагать иначе.. Мешать краски. Мешать карты.</p>	<p>МІШАТИ, ЗМІШУВАТИ, ПЕРЕМІШУВАТИ, НСВ / ЗМІШАТИ, ПЕРЕМІШАТИ, СВ. <i>Виймали з возів награвану муку й мішали її з кінською кров'ю, як на ковбасу, та кидали валки з тої мішанини в кипучу воду (Осип Назарук); Потім, глибоко зітхнувши, знову взявся змішувати різнобарвні рідини в прозорих посудинах (Олесь Бердник); Так ось, жирну свинину спочатку треба протушувати, перемолоти, змішати зі смаженою цибулею, меленим перцем, сіллю (Марія Матіос).</i></p>

У порівнянні російських омонімів *мешать I* і *мешать II* (табл. 4) привертає до себе увагу не лише їх переклад різними українськими лексе-

мами (*заважати* і *мішати* відповідно), а й різні способи вираження видової парності: у російській мові видові пари префіксального типу (*помешать* до *мешать* I, *перемешать*, *помешать*, *размешать* до *мешать* II(1) і *смешать*, *перемешать* до *мешать* II(2)), в українській мові до першого з омонімів маємо як відповідники суфіксальні видові пари (*заважати* – *завадити*, *ставати на заваді* – *стати на заваді*, *перешкоджати* – *перешкодити*, *зашкоджувати* – *зашкодити*).

У новому російсько-українському словнику (РУС) для багатьох дієслів НДВ у перекладній частині наведено не лише парні за видом одиниці, але й деривати з подвійною префіксацією, позначені як багатократні (*позабивати*, *позаписувати*, *понавобізити*, *понаповзати*), які свідомо використано для перекладу як дво-, так і однопредфіксних російських дієслів ДВ, оскільки їх поширення в українській мові відображає національну специфіку, до того ж російській мові вони притаманні значно меншою мірою і стилістично марковані як розмовно-просторічні або діалектні. Саме такий підхід застосовано і в словнику семантичних асиметризмів (табл. 5).

Не менш важливе фіксування усієї АП базового дієслова у фразеологічному словнику та у фразеологізмах, що їх наводить загальномовний тлумачний словник, оскільки варіанти фразеологічного звороту, які різняться аспектуальним значенням дієслова, можуть складатися у фрейми, що описують цілісну ситуацію і яскраво відображають національну специфіку мови. Ці модифікації досить послідовно зафіксовані у словниках, але не завжди експліцитно відображені в них [3], тобто не між усіма членами такої аспектуальної парадигми є взаємні відсилання як у спеціальному фразеологічному словнику, так і у фразеологізмах, наведених у тлумачному словнику.

Таблиця 5. Двопредфіксні дієслова в перекладному словнику

НАЛОЖИТЬ I, СВ / НАКЛАДЫВАТЬ, НСВ	Українська мова
1. 'Положить сверху, поверх чего-л.; Положив на что-л., приделать, прикрепить'. <i>Наложить</i> кальку на чертёж. <i>Наложить</i> лекало на фанеру. <i>Наложить</i> выкройку на ткань. <i>Наложить</i> на пробонну пластырь.	НАКЛАСТИ, СВ / НАКЛАДАТИ, НСВ. Тоді він почав рвати лівою рукою шматки спідньої білої сорочки і накладати їх на рани (Павло Загребельний); втікачі повернулися з-за дерев зовсім несподівано і гнали наперед так швидко, що Лучук ледве встиг накласти стрілу на лук і натягти тятиву, але стрелив Джурила вже не навстріч, як то гадав зробити, а майже нагінці (Павло Загребельний).
6. Положить в каком-л. количестве. <i>Наложить</i> дров в печку. <i>Наложить</i> книг на стол. <i>Наложить</i> тарелку каши.	ПОКЛАСТИ, НАКЛАСТИ, мног. ПОНАКЛАДАТИ, СВ / НАКЛАДАТИ, НСВ. Наклала повне блюдечко ще гарячого варення, щоб пробу зняв, запропонувала й борщу, але гість сказав, що то іншим разом, бо сьогодні вже пообідав (Олесь Гончар); <i>Получили [переселен-</i>

	ці] квитки, найняли до города підводи, наклали на них гори всякого добра.. і рушили в далеку дорогу (Грицько Григоренко – СУМ); Мелася повиймала з паперових торбинок та коробок і понакладала в кошики усяких кондитерських бубличків та кренделів (Іван Нечуй-Левицький).
--	---

Особливість АП дієслівного фразеологічного звороту полягає в її меншій розгалуженості порівняно з АП дієслова у вільному вживанні, у ній зазвичай можуть бути представлені лише парні за видом дієслова та дієслова зі значенням початку дії та однократним і відсутні похідні зі спеціальнорезультативними значеннями. Так, у словнику (СУМ) зафіксовано 11 дериватів дієслова *кричати*, співвідносних з його першим значенням (табл. 6). Разом вони утворюють його АП і репрезентують усі 4 можливі фазові позиції (початок дії, обмеження певним проміжком, однократний прояв та завершення дії з різними додатковими значеннями). У фразеологічно зв'язаному значенні фігурують лише два деривати (з префіксом *за-* і суфіксом *-ну-*) та варіанти з парою дієслів *гукати* – *гукнути*. Фразеологізм слушно потлумачено лише один раз (на вигук *пробі*) і наведено приклади з різними дієсловами, водночас при кожному з цих дієслів (крім *гукати* і *гукнути*) названо цей фразеологічний зворот і є відсилання до тлумачення.

Таблиця 6. АП дієслова у вільному та фразеологічно зв'язаному значеннях

Вільне значення	
КРИЧАТИ, НДВ	Аспектуальна парадигма
1. 'Видавати крик; волати, галасувати, репетувати'. У балці стало щось кричать (Тарас Шевченко); Вічно товчуться [у заїзді] оті створіння [люди], кричать, метушаться і сміють (Михайло Коцюбинський).	КРІКНУТИ, ВІКРИЧАТИ, ВІКРИЧАТИСЯ, ЗАКРИЧАТИ, ДОКРИЧАТИСЯ, НАКРИЧАТИ, НАКРИЧАТИСЯ, ПЕРЕКРИЧАТИ, ПОКРІКУВАТИ, ПОКРИЧАТИ, ПОПОКРИЧАТИ, РОЗКРИЧАТИСЯ
Фразеологічні одиниці	
Кричати [на] пробі – див. пробі.	ПРОБІ: Кричати (крикнути, закрити, гукати, гукнути і т. ін.) [на] пробі – 'криком, зойком сповіщати про небезпеку; благати про допомогу'. – Ой, лишечко! Ой, рятуйте! Ой, біда! – став пан Уласович не своїм голосом <i>пробі кричати</i> та за боки <i>хвататись...</i> (Григорій Квітка-Основ'яненко).
Кричати на все горло (на весь рот і т. ін.); Кричати на всю хату (вулицю і т. ін.); Кричати [наче, як, мов і т. ін.] на живіт (на печін-	КРІКНУТИ , док.: Однокр. до <i>кричати</i> : Крикнути на все горло (на весь рот); Крикнути на всю хату (вулицю, село і т. ін.); Крикнути мов (наче, як і т. ін.) на живіт (печінки, пуп і

ки, на пуп і т. ін.); Кричати не своїм голосом – ‘дуже голосно, надривно кричати; горлати, репетувати’ (СУМ IV, с. 353).	т. ін.); Крикнути не своїм голосом – ‘дуже голосно, надривно закричати’ (СУМ IV, с. 345).
---	--

Водночас фразеологізми з парою дієслів *кричати* – *крикнути* зі значенням «дуже голосно, надривно кричати / закричати» потлумачено двічі (на обидва дієслова), натомість варіант із дієсловом *закричати* у словнику взагалі відсутній, хоча цілком можливий у мовленні: *Хтось із денікінців підбив йому дуло вгору – гримнув постріл, куля цвѣохнула в Мирона над головою, і тієї миті Станімір закричав на всю горлянку* (Василь Шкляр); *Княгиня розкрила нажахані виражені очі і закричала на весь свій роззявлений рот, в якому клекотіло полум'я язика* (Юрій Винничук).

Отже, кожен тип словника вимагає специфічного підходу до подання дієслів з аспектуально маркованими значеннями. У загальнономовному словнику тлумачного типу доцільно, як це й узвичаєно, фіксувати видові пари, розширивши їх коло за рахунок префіксальних і суплетивних. Водночас деякі одновидові суфіксально-префіксальні дієслова, що мають самостійне аспектуальне значення (наприклад, *розходжувати*₃ – «ходити неквапливо, прогулюючись туди-сюди; походжати» – СУМ VIII: 852), краще трактувати як омоніми до відповідних вторинних імперфективів (пор.: *розходити* – *розходжувати* чоботи, ноги) і тлумачити окремо. У похідних дієсловах зі значеннями РДД варто широко використовувати для тлумачення стандартні формули з опертям на семантику базового дієслова. У фразеологічному словнику (і тих словникових статтях тлумачного словника, де подано фразеологізми) аспектуальні модифікації дієслів представляють варіанти фразеологізмів, між якими потрібні взаємні посилання. Найповнішого представлення аспектуальні модифікації дієслів – аж до наведення повної аспектуальної парадигми до кожного значення окремо – потребують у словниках навчального типу (як перекладних, так і одномовних).

Джерела

РУС – Російсько-український словник: у 4-х томах. Київ: Знання, 2011–2014.

СУМ-2012 – Жайворонок В. В. (відп. ред.). Словник української мови. Київ: Просвіта. 2012.

СДК – Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування. Київ: Либідь, 2016.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: У 2 кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Література

1. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і презентація в сучасній українській літературній мові. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. 384 с.
2. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском языке. *Ю. С. Маслов. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание*. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 71–89.
3. Соколова С. О. Аспектуальні модифікації дієслів у складі фразеологічних зворотів. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: / Научный журнал. Серия “Филология”. 2007. № 20. С. 135–143.
4. Соколова С. О. Аспектуальная парадигма базового глагола как его классификационный признак. *Scando-Slavica*. 2016. № 62 (1). С. 79–99.
5. Соколова С. О. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Видавництво «Книга-плюс», 2021. 222 с.
6. Соколова С. О. Словник міжмовних семантичних асиметризмів: концепція та її еволюція. Лексикографічна парадигма XXI століття: теорія і методологія. Київ, 2023. С. 501–519. <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsoD9y0F/view>

Legend

РУС – Russian-Ukrainian dictionary: in 4 volumes. Kyiv: Znannia, 2011–2014 (in Rus.-Ukr.).

СУМ-2012 – Zhaivoronok, V. V. (ed.). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: Prosvita. 2012 (in Ukr.).

СДК – Kolibaba, L., Fursa, V. Verb government dictionary. Kyiv: Lybid, 2016 (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: In 2 books. – Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017 (in Ukr.).

References

1. Kalko, M. I. (2008). *Aspectuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. 384 p. (in Ukr.).

2. Maslov, Yu. S. (2004). Aspect and lexical meaning of the verb in modern Russian. Yu. S. Maslov. Selected works: Aspectology. General linguistics. Moscow: Languages of Slavic culture. P. 71–89 (in Rus.).
3. Sokolova, S. O. (2007). Aspectual modifications of verbs as part of phraseological turns. Scholarly notes of the Tavrichesky National University named after V. I. Vernadskyi: Scientific journal. "Philology" series. № 20. P. 135–143 (in Ukr.).
4. Sokolova, S. O. (2016). Aspectual paradigm of the base verb as its classification feature. Scando-Slavica. № 62 (1). P. 79–99 (in Ukr.).
5. Sokolova, S. O. (2021). Aspectual categories of the Ukrainian verb. Kyiv: Publishing House "Book-plus". 222 p. (in Ukr.).
6. Sokolova, S. O. (2023). Dictionary of cross-linguistic semantic asymmetries: the concept and its evolution. Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. Kyiv. P. 501–519. <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsboD9y0F/view> (in Ukr.).

Svitlana Sokolova

Representation of the aspectual paradigm of a verb in different types of dictionaries

The article discusses the concept of an aspectual paradigm as a fragment of the word-forming paradigm of a basic (non-derivative within the verb) verb, which is formed by the members of its verb block. It is noted that all members of the aspectual paradigm belong to a certain actionsart and can indicate the beginning, completion, time limit or one-time manifestation of the action called by the base verb. Different types of dictionaries should be oriented towards certain rules of presentation of members of the aspectual paradigm – derived verbs with aspectually marked meanings. For a universal explanatory dictionary, it is enough to fix aspectual pairs (suffix, prefix, suppletive) and widely use standard formulas for the interpretation of verbs belonging to a certain actionsart. In the interpretation of phraseological units, aspectual modifications of verbs should be consistently considered as variants of phraseological units. In educational dictionaries, it is advisable to present the aspectual paradigms of basic verbs as widely as possible.

Key words: *aspect pair, actionsart, aspectual paradigm, explanatory dictionary, phraseological dictionary, educational dictionary.*